

UDC 159.922; 316.36

Şahnaz Mustafa qızı Quliyeva
Sumqayıt Dövlət Universitetinin
Pedaqogika və psixologiya kafedrasının dosenti

AİLƏDƏ MÜSBƏT MƏNƏVİ-PSIXOLOJİ İQLİMİN YARADILMASINDA PSIXOLOJİ KORREKSİYANIN ROLU

Шахназ Мустафа гызы Гулиева
доцент кафедры Педагогика и психологии
Сумгаитского Государственного Университета

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОРРЕКЦИИ В СОЗДАНИИ ПОЗИТИВНОГО ДУХОВНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В СЕМЬЕ

Shahnaz Mustafa Guliyeva
associate professor of department of Pedagogy and psychology at
Sumgayit State University

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL CORRECTION IN CREATING A POSITIVE SPIRITUAL AND PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN THE FAMILY

Xülasə. Psixoloji korreksiya məsələsi psixologiya elminin nəzəriyyə və təcrübəsində tədqiqatın ən mühüm sahələrindən biri olmuşdur. Psixologiyanın bu sahəsinin formalaşmasında, az müddət keçməsinə baxmayaraq, nəzəri və tətbiqi tədqiqat sahələrində xeyli təcrübə toplanmışdır. Xüsusilə burada E. Segen, M. Montessori, bir sıra Şərqi Avropa tədqiqatçıları tərəfindən yaradılmış elmi məktəblər qeyd olunmalıdır. Bu gün tətbiqi statistika, riyaziyyat və projektiv metodlardan istifadə edən zəngin tədqiqat bazası formalaşmışdır. Lakin təcrübə göstərir ki, davam edən iş şəxsiyyətin yaşını, onun inkişafında psixosomatik və sosial xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq fərdə və ya qrupa kompleks yanaşma əsasında olmalıdır. Psixoloqlar tərəfindən aparılan işlər göstərir ki, ölkədə işi daha fəal etmək üçün böyük potensial var. Xüsusilə söhbət məktəb psixoloqlarının hazırlanması səviyyəsindən, eləcə də müxtəlif psixoloji mərkəzlərin fəaliyyətindən gedir.

Açar sözlər: *psixologiya tarixi və nəzəriyyəsi, ailə psixologiyası, psixoloji korreksiya, psixokorreksiya metodları və onların səmərəliliyi*

Резюме. Вопросы психологической коррекции всегда были одной из важных сфер исследования в психологической науке и практике. Несмотря на относительную новизну в формировании этой отрасли психологии, собран богатый опыт в теоретических и прикладных исследованиях. В частности, имеются целые школы, созданные Э. Сегеном, М. Монтезори, рядом исследователей из Восточной Европы. На сегодняшний день имеется богатая база методик на основе использования возможностей прикладной статистики, математики и проективных методов. Вместе с тем практика показывает, что проводимая работа должна базироваться на комплексном подходе к личности или группе, с учетом личностных, возрастных, психосоматических, социальных особенностей развития личности. Работа, проводимая психологами в стране, показывает тот большой потенциал, который еще должен быть задействован. В частности, речь идет об уровне подготовки школьных психологов, а также о работе различных психологических центров.

Ключевые слова: *история и теория психологии, семейная психология, психологическая коррекция, методы психокоррекции и их эффективность*

Summary. Psychological correction has always been one of the most important areas of research in psychological science and practice. Despite the relative newness of formation of this branch of psychology, there was collected a wealth of experience in theoretical and applied research. In particular,

there are schools by E. Segen, M. Montessori and a number of researchers from Eastern Europe. Today there is a rich database of methods based on the use of applied statistics techniques, mathematics and projective practices. However, practice shows that the work should be based on an integrated approach to the individual or group, taking into account the personality, age, psychosomatic and social peculiarities of personality development. The work carried out by psychologists in the country shows great potential that has yet to be activated. In particular, we are talking about the level of training and education of school psychologists, as well as the work of various psychological centers.

Key words: *history and theory of psychology, family psychology, psychological correction, psychocorrection methods and their effectiveness*

Problemin aktuallığı ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, insanlar yüksək şüura və psixologiyaya malik olsalar da, həyatın sınaqları qarşısında onlar bəzən aciz qalırlar. Müasir dövrün mürəkkəb şəraiti, bir çox qlobal problemlərin meydana gəlməsi mühüm sosial institut olan ailəyə də öz təsirini göstərmişdir. Bu, özünü həm də valideyn-övlad münasibətlərində göstərir. Yaranan sosial problemlərin təsirindən də danışmaq lazımdır. Daima dəyişməkdə olan təbii və sosial mühit insan psixikasını sarsıdır, psixoloji inkişafa, psixoloji keyfiyyətlərin formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Ailədə müsbət mənəvi-psixoloji iqlimin yaradılması üçün istifadə edilən vasitələrdən biri də psixoloji korreksiya olmuşdur. Tarixən bu praktik sahənin inkişafı icmanın nüfuzlu şəxsiyyətlərinin üzərinə düşürdü. Xüsusi, illərlə, əsrlərlə yaradılan və sınaqdan keçən vasitələr və metodlar formalaşmışdır ki, bunların vasitəsilə ünsiyyət qurulur, insanda lazımı psixoloji keyfiyyətlər formalaşır. Psixoloji korreksiyanın indiyə qədər keçdiyi inkişaf yolu, onun nəzəri-metodoloji əsasları daima elmi ictimaiyyətin diqqət mərkəzindədir.

Problemin işlənmə dərəcəsi barədə demək olar ki, burada tədqiqatlar müxtəlif istiqamətlər üzrə təxminən son iki əsr ərzində aparılmışdır. Bu sahədə, yəni psixologiya tarixində psixoloji diaqnostika və psixoloji korreksiya problemlərinin təhlili ilə bir neçə aparıcı mütəxəssis məşğul olmuşdur. Bunlar sırasında L.Kronbaxı, R.Maslandı, R.Uoytkinsi göstərmək olar. Rusiya psixoloqu X.S.Zamski psixoloji və psixi problemləri olan uşaqlarla işləyən, bu barədə müxtəlif yanaşmalar, metodikalar və nəzəriyyələri irəli sürən çoxsaylı tədqiqatçıların yaradıcılığına öz münasibətini bildirmişdir. Psixoloji diaqnostika və psixoloji korreksiya tarixi problemlərinə bu sahədə praktik fəaliyyəti həyata keçirən əksər psixoloqlar öz münasibətlərini bildirmişlər.

Məqsəd və vəzifələr. Bu məqalədə biz qarşımızda ailədə psixoloji diaqnostika və psixoloji korreksiya işində bəzi problemlərin həlli yollarına nəzər yetirmək vəzifəsini qoyduq. Tədqiqatın əsasında elmi ədəbiyyatın, müxtəlif tarixi faktların təhlili durur.

Əldə edilən nəticələr. İnsanların psixoloji durumu ilə bağlı müşahidələr və müəyyən tədbirlər insan cəmiyyətinin hələ erkən inkişaf mərhələlərində tətbiq edilirdi. Bu barədə psixologiya tarixi üzrə mütəxəssislər geniş yazmışdır [1, 4 və s.]. Məsələn, qeyd olunur ki, primitiv əmək fəaliyyəti dövründə insan qabiliyyətlərindən daha asanlıqla istifadə edilirdi. Geriliyin hətta ağır formaları zamanı da insan müəyyən dərəcədə həmin əmək vərdişlərini əldə edə bilirdi. Amma əmək bölgüsü dərinləşdikcə insan əməyinə, onun bacarıqlarına da tələblər artdı. Cəmiyyət üzvləri ailədə məcburən geriliyi olan adamların hazırlığına daha çox diqqət vermək məcburiyyətində oldular [1, s. 12-15].

Bir çox dünya bölgələrində bu sahədə olan vəziyyətin həm tarixinin, həm də indiki durumunun ətraflı öyrənilməsinə nəzərə alaraq Azərbaycan tarixinə və burada olan faktlara müraciət edək.

Məlumdur ki, xüsusi rituallar, hərəkətlər, ibadətlər istifadə olunurdu ki, insanlarda lazımı iradi keyfiyyətlər, motivasiya, mənəvi-psixoloji durum yaransın. Hətta ən ümitsiz hallarda, yəni insanın psixikasında patoloji dəyişikliklərin çox dərin hal aldığı zaman da belə adamları qərribə bir insan qrupu kimi qiymətləndirir, cəmiyyətə inteqrasiya etməyə cəhd göstərilirdi. Hələ qədim dövrdən Şərqdə “kosa” obrazında (ya da ruslarda “юродивый”, Qərbi Avropa xalqlarında “təlxək”, yəni fiziki və psixi sağlamlığında qüsuru olan, amma həm də buna görə hansısa fəvqə qabiliyyətlərə malik olan) bu cür keyfiyyətlər müəyyən şəxslər zamanı qabardılır, ya da ki, o adamlara xüsusi bir rəğbət bəslənilirdi, çünki

belə adamların hansısa fəvqə qabiliyyətlərə malik olmaları təxmin edilirdi. Şifahi xalq ədəbiyyatında belə insanların obrazları geniş yayılıb. Belə insanlardan imdad diləyir, kömək istəyirdilər. Fiziki şikəstlik və yaxud qəribə düşüncə tərzi, hadisələrə yanaşma belə adamların cəmiyyətdəki mövqelərinə təsir edirdi. Bununla belə, əksər hallarda fiziki və əqli problemləri olan insanlar çox vaxt tənha və təcrid vəziyyətində qalırdılar.

Qədim dövrdə psixoloji yardım əsasən icma halında yaşayan kollektivin imkanlarından istifadə edilərək göstərilirdi. İctimai dəstək və əksinə, qınaq burada müalicəvi xarakter daşıyır, insanın daxili mənlik şüuruna təsir edirdi. Bu dəstək həm mənəvi-əxlaqi dəyərlərdə, həm dövlət siyasətində, həm də dini ehkamlarda öz ifadəsini tapırdı. İnsan sağlamlığında yaranan problemlərin həllində bütün icmanın və hər bir şəxsin iştirakını əxlaqi dəyərlər zəruri edir. Məlumdur ki, insan cəmiyyətində ilk ictimai dəyərlər sırasında məhz əxlaq və din olmuşdur.

İnsanlara şəfqət və mərhəmət əsasında yardım edən bir çox dini qurumlar, təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Dünya dinləri yarandığı dövrdən bu istiqamətdə iş aparılır və indi də davam edir. İslam dinində bununla bağlı məlumat xüsusi hədislər toplusu kitablarında dərc edilir [11]. Psixoloji korreksiya ilə bağlı xeyli məlumatı şəriətlə bağlı mənbələrdə də tapmaq mümkündür. Məlumdur ki, burada gətirilən qadağalar sistemi, ailə həyatı, adət-ənənə və bayram mərasimləri ilə bağlı tövsiyələr və qaydalar həm də müəyyən mənada psixoloji korreksiya xarakteri daşıyır. Burada formalaşmış ailə hüququ, sosial normalar sosial ədaləti gözləməklə yanaşı həm də psixoloji-tibbi mənə daşıyır. Şübhəsiz, yeni tarixi şərait burada bir çox yeni yanaşmalara və qiymətləndirmələrə də yol açır.

Eynilə digər dünya dinlərində də qaydalar və normalar sistemi formalaşmışdır ki, onların tətbiq edilməsi həm də insanların sağlam psixikanın formalaşması işinə təsir göstərir. Məsələn, “xristian moizəçiliyində ibrətamizlik dinləyicinin ağılna, iradəsinə və qəlbinə yönəlmiş kilsə moizəsinin əsas və ümumi xüsusiyyətidir. Moizəçinin fəaliyyət dairəsinə insan həyatı öz müxtəlif məziyyət və nöqsanları ilə daxildir. Onun qayğısının predmeti sirli və anlaşılmaz bir yer olan insan ruhudur ki, moizəçi oraya həqiqət işığını, özünün və başqalarının psixoloji təcrübəsi-

ni verir” [12]. Moizələrdə dil imkanlarından geniş istifadə edilirdi. Burada müxtəlif obrazlar, məcazlar vasitəsilə insanların mənəvi durumuna təsir göstərilirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə müxtəlif dini qurumlar pedaqoji-psixoloji diaqnostika və korreksiya imkanlarından istifadə etmək üçün müxtəlif mərkəzlər və klinikaları yaradır və bu yolla insanlara yardım göstərir.

Hər bir cəmiyyətdə tarixən formalaşmış xüsusi qaydalar da var ki, bunlar vasitəsilə insanların səhhətində, psixi durumunda yaranmış fəsadları aradan qaldırmağa çalışırdılar. Praktik iş icma, xüsusi hazırlığı olan şəxslər və ailə səviyyəsində aparılırdı. Adət-ənənələr gözlənilirdi. Eyni zamanda, aparılan işin elmi zəmini də tədricən formalaşırıdı.

Qərbi Avropa ölkələrində bu istiqamətdə böyük uğurlar əldə edilmişdir. Hal-hazırda psixoloji korreksiya tarixində E. Segenin (Fransa, XIX əsr) rolu olduqca yüksək qiymətləndirilir. O, əqli cəhətdən geridə qalmış uşaqlarla orijinal iş metodikaları işləyib hazırlamış, onların durumunun həm korreksiyası, həm də diaqnostikası üzrə yeni yolları kəşf etmişdir. Eduard Segenin fikrincə, tərbiyə, birincisi, fəallığı, ikincisi, düşüncəni və üçüncüsü, iradəni əhatə etməlidir, hansılar ki, insanın mahiyyətinin üç tərəfinə, yəni hisslərə, ağıla və əxlaqa uyğundur. Fəallıq hərəkətə keçmiş hissi, düşüncə ağılın funksiyasıdır, iradə isə əxlaqa çevrilmiş qeyri-iradilikdir. Beləliklə, bu cür yerləşdirilmiş üç funksiya – fəallıq, düşüncə və iradə – insanın taleyində onların əhəmiyyətinə uyğun olaraq yerləşdirilir [1].

M. Montessori (İtaliya, XX əsrin birinci yarısı) uşaqların senso-motor inkişafı xüsusiyyətlərinə diqqət yetirmiş, bu sahədə xüsusi pedaqoji şərtləri və metodikaları yaratmış, uşağın inkişafında senzitiv dövrləri göstərmişdir. Montessorinin metodikası uşağa fərdi yanaşmaya əsaslanmışdır: körpə özü didaktik materialı və məşğuliyyətlərin müddətini seçir, şəxsi ritmdə inkişaf edir. Montessori metodikasının əsas xüsusiyyəti xüsusi inkişaf etdirən mühitin (Montessori mühiti) yaradılmasıdır, burada uşaq öz fərdi qabiliyyətlərini göstərməyi istəyəcək. Montessori materialları uşağın özünə görməyə və öz səhvlərini düzəltməyə icazə verir. Montessorinin metodikasına görə, pedaqoq rolu təlimdən yox, uşağın sərbəst fəaliyyətinə rəhbərlik-

dən ibarətdir. Montessorinin metodikası uşağın diqqətini, yaradıcılıq və məntiqi düşüncəni, yaddaşı, nitq təxəyyülünü, motorikanı inkişaf etdirməyə kömək edir. Montessorinin metodikası xüsusi diqqəti ünsiyyətin bacarıqlarını öyrənməyə kömək edən kollektiv oyunlara və tapşırıqlara, həmçinin məişət fəaliyyətinin mənimsənməsinə ayırır, həmçinin uşağın müstəqilliyin inkişafına imkan yaradır [1].

Rus alimi A.N. Qraborov əqli cəhətdən geriliyi olan uşaqlarla iş üzrə xeyli material toplamış, burada yeni metodikaları işləyib hazırlamışdır. İlk növbədə burada yaddaşın və ixtiyari hərəkətlərin formalaşması, çətin davranışın korreksiyası üzrə yeni ideyalar irəli sürülmüşdü. O, qeyd edirdi ki, "Sağlamlaşdırma işi, təlimin şüurluluğu, oxuyanlara fərdi yanaşma, tədris materialının struktur sadəliyi, əyanilik və əmək korreksion-tərbiyəvi işin əsas xüsusi tədbirləridir. Bu tədbirlərin icra edilməsi – əqli geriliyi olan uşaqlarla işin qurulmasının əsasıdır. Şüurluluğun tərbiyəsi bütövlükdə şagird şəxsiyyətinin, onun ümumi istiqamətinin tərbiyəsidir. Uşaqda şüurluluq anlayışı heç də anlama ilə məhdudlaşmır. Anlama yalnız şüurluluğun elementlərindən biridir. Şagirdin özünə şüurlu münasibəti təhsil prosesinin ikinci elementdir" [13, s. 82].

Digər rus alimi V.P. Kaşşenkonun xidməti korreksion pedaqogika və psixologiyanın inkişaf etdirilməsi olmuşdur. O hesab edirdi ki, imkan verilən hər bir yerdə məktəb hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Əks təqdirdə məktəb öz şagirdini onun qarşısına çox ağır tələbləri irəli sürərək, çox yormağa risk edir, özü də uşağın bu və ya digər qabiliyyətləri və meyllərini istifadə olunmamış və ya inkişafdan qalmış olur, arzu edilməyən fərdi tərəflərə kök salmağa və inkişaf etməyə imkan verir. Bununla əlaqədar olaraq imkan daxilində onun xüsusiyyətləri və xasiyyətləri bütövlüyündə öyrənməlidir. Belə öyrənmənin əsasına müasir elmlərin, əsasən psixologiya və fiziologiyanın nailiyyətləri qoyulmuşdur [2].

Psixoterapiya ilə bağlı inkişaf etmiş ölkələrdə müxtəlif dövlət və özəl təşkilatlar yaradılır, məsələn, yalnız hipnoz terapiyasına aid Böyük Britaniyada "General Hypnotherapy Standards Council", "Hypnotherapy Society", "National Council for Hypnotherapy (NCH)" təşkilatları fəaliyyət göstərir. Digər ümumi istiqamətli qu-

rumlar - "British Association for Counselling and Psychotherapy (BACP)", "Community Care", "Guardian Jobs", "NHS Jobs" və s.-dir. Burada mütəxəssislərin seçimi onların peşəkarlıq səviyyəsi və təcrübəsi ilə ölçülür [8].

Psixoterapiyaya tələbat artmağa davam edir, çünki insan ömrü daha uzun olur, həm də buna görə ki, psixi sağlamlığın problemləri hal-hazırda daha yaxşı diaqnoz olunur. Psixoterapiya sahəsində fəlsəfə doktoru dərəcəsinə malik olanlar üçün işə düzəlmə imkanları daha geniş olur. Kliniki, məsləhətçi və məktəb psixoloqları üçün iş lisenziyalı psixoterapevtlərin fəaliyyətini özünə daxil iş kateqoriyasıdır. Proqnozlara əsasən, ABŞ-ın Əməyin statistikasına Bürosunun məlumatına görə (www.bls.gov), onların sayı dövründə 2014-2024-cü illər arasında 20% artacaq. BLS-in məlumatına görə, 2015-ci ildə bütün kliniki, məsləhətçi və məktəb psixoloqlarının orta illik maaşı \$ 76040 təşkil etmişdir [14].

Məlumdur ki, diaqnostikanın xarakterindən və korreksiyanın istiqamətindən asılı olaraq, D.B. Elkonin korreksiyanın iki formasını fərqləndirməyi təklif edirdi: inkişafda sapmaların simptomlarına simptomatik, yönəldilmiş korreksiyanı və mənbəyi və inkişafda olan sapmaların səbəblərini aradan qaldıran korreksiyanı. Aydın ki, simptomatik korreksiya əhəmiyyətli çatışmazlıqlara malikdir, çünki inkişafda sapmaların eyni simptomları müxtəlif səbəblərə malik ola bilər və bunun nəticəsində, uşağın inkişafında pozmaların müxtəlif psixoloji strukturu formalaşır. Belə ki, enurezomdan (sidiyi saxlaya bilməməsindən) əzab çəkən uşaq üçün bu simptomun aradan qaldırmasına yönəldilmiş xüsusi relaksasiya tapşırıqları faydalı ola bilər. Ancaq bütövlükdə psixokorreksiyanın uğurlu olmasına baxmayaraq, tez-tez, məsələn, ekstremal vəziyyətlərdə, uşaqda bu hadisələr yenidən meydana çıxmağa bilər. Burada enurezi doğuran əsl səbəbi bilmiriksə, psixoloji korreksiya üsulu kifayət etməyə bilər. Burada psixogen və bioloji amillər müəyyən rol oynaya bilər [15].

Beləliklə, mütəxəssislərin göstərdiyi kimi, psixoloji korreksiya inkişafda sapmaların xarici təzahürlərində cəmləşdirilməmiş olmalı, həm də daha dərin səviyyədə, bu sapmaları doğuran həqiqi mənbələrdə işini aparmalıdır.

Psixoloji korreksiyanın səmərəliliyi əsaslı şəkildə qüsurun və onun səbəbinin psixoloji

strukturunun nə qədər dəqiq aşkar edildiyindən asılıdır. Tədqiqatçıların və praktiki təcrübələrin gəldiyi gənətlər belədir ki, psixoloji korreksiyanın əsas prinsipləri var və onlar psixologiyanın bir sıra fundamental müddəalarına əsaslanır. Bunlar sırasında şəxsiyyət konsepsiyasının bütün müddəaları, o cümlədən sosiallaşmanın bütün mərhələləri, inkişafında aparıcı fəaliyyətin rolu (məsələn, oyun, təlim və s.), böyüklərlə ünsiyyətin zənginliyi və tərz, anomal inkişaf zamanı isə vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün kliniki, psixoloji və pedaqoji təsir imkanlarından istifadə etmək lazımdır.

Psixoloji korreksiya sahəsinin inkişafında sovet alimi L.S. Vıqotskinin də xüsusi xidmətləri olmuşdur. İş zamanı qərar verməzdən əvvəl aşkar etmək lazımdır ki, psixoloji korreksiya uşağa lazımdır mı, onun psixi inkişafının xüsusiyyətləri nədir? Müəyyən psixoloji yenitörəmələrin əmələ gəlməsi səviyyəsini, bacarıqların inkişaf səviyyəsi hansı yaş dövrlərinə uyğun olduğunu, biliklər, bacarıqlar, şəxsi və şəxslər arasında münasibətlər strukturunu müəyyən etmək lazımdır. Korreksiya işi məsələləri yalnız o zaman düzgün qoyula bilər ki, uşağın aktual, həm də ən yaxın inkişafının zonaları tam psixoloji diaqnostika olunsun. L.S. Vıqotskiy vurğulayırdı ki, “inkişaf diaqnostikasında tədqiqatçının vəzifəsi yalnız məlum simptomların quraşdırılması və onların keçirtməsi yollarının təhlilindən və ya sistemləşdirməsindən, yalnız xarici, oxşar xüsusiyyətlər üzrə hadisələrin qruplaşmasından ibarət deyil, burada bunları tənqiddən keçirməklə inkişaf proseslərinin daxili mahiyyətinə varmaq lazım gəlir [16, s. 302-303].

Göründüyü kimi, psixologiya tarixində psixoloji korreksiya sahəsinin inkişafı həm elmlərin nailiyyətlərindən, həm də həyatın praktiki tələbatlarından irəli gəlirdi. Bəzən belə bir fikir ifadə olunur ki, psixologiya sahəsi daha sürətlə və daha güclü şəkildə məhz neqativ sahələrin inkişafı üzərində gedir, pozitiv yönəlişlər kimi sahələrə bir o qədər diqqət yetirilmir. Həqiqətən, həmin sahəyə aid ədəbiyyatın həcmində də, inkişaf etməkdə olan və sayı sabit olaraq gündən-günə artan praktik psixoloji diaqnostik və müalicə mərkəzlərinin sayının artması göstərir ki, buna səbəb psixik və psixoloji inkişafda anomal hadisələrin artmasıdır. Həm dünyada insanların sayının çoxalması, həm də ki sosial həyatın gərgin-

ləşməsi (bunun da səbəbləri müxtəlif və mürəkkəbdir) belə fəaliyyətin zəruriliyini önə çəkir.

Əgər mərhələ-mərhələ psixoloji yardım, yəni korreksiya sahəsinin həm nəzəri-metodoloji, həm də praktiki-tətbiqi sahələrin inkişafını izləsək, onda görürük ki, bir çox humanitar və sosial sahələrdə olduğu kimi, alimlər tərəfindən irəli sürülmüş və aprobeşiyadan keçmiş bir çox müddəalar əsasında praktik iş günü-gündən genişlənir. Bu sahədə görülən iş cəmiyyətin ümumi iqtisadi, sosial-siyasi və elmi potensialından asılıdır. Dünyanın aparıcı ölkələrində elmi araşdırmalar aparılır, konsepsiyalar irəli sürülür, beləliklə də praktik işin əsasları yaradılır, əldə edilən nailiyyətlər sonradan isə bütün dünyaya yayılır. Buraya tibbi ləvazimat və texnika, statistik-riyazi təhlil metodları, aprobeşiyadan keçmiş tədqiqat metodikaları və s. aiddir.

Korreksiya metodikaları və texnikaları müxtəlifdir. Bunlara olan vahid tələb ondan ibarətdir ki, hər bir hadisəyə, problemə kompleksli yanaşmaq, məsələni fərdi şəkildə öyrənmək lazımdır. Deməli, psixoloqla yanaşı müəllim, valideyn, həkim, sosial işçi çalışmalıdır. Metodikaların müxtəlifliyini nəzərə alaraq onları təxmini ailəvi, oyun, neyropsixoloji, şəxsiyyət artımı adlanan sahələrə ayırırlar. Artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, birinci mərhələdə simptom aradan qaldırılır, yəni kəskinlik azaldılır, sonda isə məsələ daha dərin səbəbiyyət qatlarında araşdırılıb aradan qaldırılır.

İndi isə Azərbaycanda psixoloji korreksiya sahəsində fəaliyyət göstərən bəzi psixoloji təşkilatlar barədə danışaq. Aparıcı təşkilatlardan biri "Psixoloji Mərkəz" İctimai təşkilatıdır. Artıq 20 ilə yaxındır ki, fəaliyyət göstərir (Bakı ş.). Əhaliyə psixoloji yardımın göstərilməsinin əsas məqsədləri stressə davamlılığın, adaptivliyin, intellektuallığın və mənəviliyin artırılması və inkişafıdır. Təşkilatın nəzəri və praktik psixoloji məsələləri sırasında Azərbaycanda psixoloji elmin inkişafı, psixoloji məktəbin formalaşması, psixoloji elmin və psixoloji biliklərin populyarlaşması və s.; əhalinin risk qrupları olan əlillərə, qaçqınlara, kimsəsizlərə, çətin yeniyetmələrə, ümitsiz xəstə insanlara, yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olanlara, psixoloqlara, xüsusi olaraq məktəb psixoloqlarına psixoloji yardımın göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Burada böyük təcrübəyə malik peşəkar psixoloqlar, sosioloqlar və filosoflar işləyirlər. Mərkəzdə aşağıdakı layihələr həyata keçirilmişdir: "Qaçqın uşaqlarının psixoloji bərpası", "Qadın təşkilatları liderlərinin şəxsi keyfiyyət artımı proqramı üzrə trening", "Dəniz gəmilərində qəza vəziyyətinin psixoloji səbəbləri", "Peşəkar seçim və rəhbər kadrların attestasiyası", "KİV-in sosioloji analizi", "Azərbaycanın yuxarı sinif şagirdlərinin dəyərlər oriyentasiyaları", "Abiturientin psixoloji portreti – 99" və s. [17]. Bu qurum özəldir.

Respublika Səhiyyə Nazirliyi nəzdində Psixi Sağlamlıq Mərkəzi dörd istiqamətdə fəaliyyət göstərir: "İlk növbədə suisid və digər krizis vəziyyətləri üçün Təcili Psixoloji Yardım şöbəsi yaradılmışdır. Bu şöbədə müraciət edən şəxslərlə daha çox böhran vəziyyətinin araşdırılması, psixoloji problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə yardım edilir. Şöbədə müxtəlif psixoterapiya xidmətləri, fərdi və qrup psixoterapiyaları aparan psixoloqlar, o cümlədən problemin tibbi aspektlərini qiymətləndirmək üçün psixiatrlar, sosial yönümlü problemlərin araşdırılması və aradan qaldırılması üçün sosial işçilər çalışır. Şöbə daxilində göstərilən digər vacib xidmət isə "İnam" telefon xəttidir (566 50 61). Krizis vəziyyətlərinin qarşısının alınması və böhran vəziyyətinə anında müdaxilə edə bilmək üçün ixtisaslı mütəxəssislər həmin xətdə xidmət göstərilir" [20].

Belə rəsmi, yəni dövlət qurumları ilə yanaşı çoxluq təşkil edən özəl sektor fəaliyyət göstərir. Burada iş müxtəlif istiqamətlərdə aparılır. Bir çoxunda ixtisaslaşma aparılır (məsələn, Daun sindromlu xəstələr üçün, yaxud autizmi olan şəxslərlə iş və s.). İşin keyfiyyətini də birmənalı qiymətləndirmək olmur, çünki burada çalışan mütəxəssislərin professional bacarıqları və təcrübəsi bəzən ümumi tələblərdən uzaqdır. Bununla belə, müsbət təcrübə toplandıqca işin keyfiyyətinin də yaxşılaşmasından danışmaq olar.

Daha bir qrup psixoloq var ki, onlar yalnız uşaq və yeniyetmələrlə işləyir. Söhbət məktəb psixoloqlarından gedir. Burada işin əsas istiqaməti ümumi psixoloji korreksiyanın aparılmasıdır. Bu iş sinif rəhbərləri, müəllimlər və valideynlərlə birgə aparılır. Aydındır ki, burada işin həcmi həddindən artıq böyük olduğu üçün psixoloq yalnız hansısa fakta reaksiya verərək təd-

bir görür, yəni iş aparır. Baxmayaraq ki, burada profilaktik tədbirlərin rolu olduqca böyükdür. Praktik psixoloqlar özləri etiraf edirlər ki, "bir psixoloq 3000 şagirdə xidmət edə bilməz. Vaxt və fiziki qüvvə baxımından bu işi yerinə yetirmək mümkün deyil. Həmişə çalışıram ki, lazım olan anda, lazım olan yerdə olum. Kimin psixoloji xidmətə daha çox ehtiyacı varsa, müəllim və ya şagird olmasından asılı olmayaraq, onun yanında oluruq. Son zamanlar ailələrə səfərlərin təşkilini həyata keçiririk" [21]. Şübhəsiz, bu istiqamətdə işin aparılması müsbət nəticə verə bilər.

Doğru olaraq qeyd edilir ki, "orta məktəbdə məktəb-valideyn-uşaq sistemi dəqiq işləməlidir. Əgər sinif rəhbərləri, fənn müəllimləri məktəb psixoloqu ilə davamlı olaraq əlaqə saxlasa, öz şagirdlərində müşahidə etdiyi psixoloji vəziyyəti psixoloqla bölüşsə, eyni zamanda şagirdlərin psixoloqla görüşünü təşkil etsə, o zaman "çətin uşaq" anlayışı ortaya çıxmaz. Əgər məktəblərdə şagird-psixoloq münasibəti normal səviyyədə qurulsa, bu, istər-istəməz şagirdlərdə sağlam psixologiyanın yaranmasına səbəb olacaqdır. Nəticədə, şagirdlər mükəmməl bilik və savada yiyələnəcəklər" [22].

İş metodikalarına gəldikdə isə, Respublikada aparılan elmi araşdırmaların metodikaları bəzən aprobeşiyadan keçmədən, elmi tələbləri nəzərə alınmadan həyata keçirilir. Tədqiqatçıların bu sahədə elmi səriştəsi kifayət qədər deyil. Psixoloji korreksiya ilə bağlı aparılan tədqiqatları bu sahələrə bölmək olar:

- 1) uşağın emosional inkişafının korreksiyası;
- 2) sensor-perseptiv və intellektual fəaliyyətin korreksiyası;
- 3) uşaq və yeniyetmələrin davranışının psixokorreksiyası;
- 4) şəxsiyyətin inkişafının korreksiyası.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, bu sahədə toplanmış təcrübə kifayət qədər zəngindir və real həyatda tətbiq olunmaqda davam edir. Lakin bəzi hallarda aparılan işlər hələ kifayət deyil. İlk növbədə Azərbaycanda mütəxəssislərin hazırlıq səviyyəsi, aparıcı elmi məktəblər və mərkəzlərlə təcrübə mübadiləsi imkanlarından istifadə elmi ictimaiyyəti qane etmir. Bu sahədə həm elmi, həm də tədris müəssisələri qarşısında mühüm vəzifələr durur. Xüsusilə bu, ailə psixoterapiyasına aiddir.

Ədəbiyyat:

1. Замский Х.С. Умственно отсталые дети: история их изучения, воспитания и обучения с древних времен до середины XX века. -М.: НПО «Образование», 1995. – 400 с.
2. Зайцева И.А., Кукушин В.С., Ларин Г.Г., Румега Н.А., Шатохина В.И. Коррекционная педагогика / Под ред. В. С. Кукушина. Изд-е 2-е, перераб. и доп. – М.: ИКЦ «МарТ»; -Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ». 2004. – 352 с.
3. Монтессори М. Дети - другие /Пер. с нем./ Вступ. и закл. статьи, коммент. К.Е.Сумнительный. - М.: Карапуз, 2004. - 336 с.
4. Каннабих Ю. История психиатрии. – М., 1929.
5. Gronbach L.J. Essentials of Psychological Testing. – New York, 1960.
6. Masland R.L., Sarason S.B., Gladwin T.H. Mental Sub normality. Biological, Psychological and Cultural Factors. – New York, 1958.
7. An Historical Review of the Role and Practice of Psychology in the Field of Corrections 1992, N°. R-28 Prepared by: R. E. Watkins Research and Statistics Branch Correctional Service of Canada August, 1992
8. Psychotherapists // <https://www.prospects.ac.uk/job-profiles/psychotherapist>
9. Колесникова Г. И. Психокоррекция нарушений развития.- Ростов-на –Дону, Феникс, -2010.
10. Организация деятельности педагога-психолога современного ДООУ// Метод. разработки для педагогов-психологов и старших воспитателей ДООУ.- Мурманск, 2011.- 106 с.
11. Tibbi hədəislər toplusu. II cildə. Ayətullah Məhəmməd Məhəmmədi Reyşəhri tərəfindən tərtib olunub. Tərcüməçi Seyyid Həsən Musəvi. İİR, Mədəniyyət mərkəzi. -Bakı: Nurlar, -2008
12. Nəzəri və praktiki ritorika (invensiya, dispozisiya, elokusiya). -Bakı: -2008
13. Долгобородова Н.П. А.Н. Граборов — советский учёный-олигофренопедагог (1885—1949) // Дефектология.- 1972.- № 5.- с.82.
14. Psychotherapist Education Requirements and Career Information // http://study.com/psychotherapist_education.html
15. Принципы психологической коррекции // <http://vprosvet.ru/>
16. Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6 т.: Т.3: Проблемы развития психики / Под. ред. А. М. Матюшкина. — 1983. — 369 с.
17. Психологический центр // <http://www.psychology.az/>
18. Belloc, N. & Breslow. (1972). Relationship of physical health status and health practices. Preventive Medicine, 1, 409–421
19. Marks, Murray, Evans & Estacio (2011) Health Psychology. Theory-Research-Practice (3rd Ed.) Sage Publications.
20. Psixi Sağlamlıq Mərkəzi vətəndaşlara geniş psixoloji yardım göstərir // <http://sehiyye.gov.az/>
21. Məktəb psixoloqları necə işləyir? – rəylər // <http://gencaile.az/>
22. Onların bir çoxu öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmir // “Şərq qapısı” qəzeti, 17 sentyabr 2016-cı il

E-mail: shahnaz1969@mail.ru)

Rəyçilər: *psixol.ü.fəls.dok, dos. M.C. İsmayılova,*

psixol.ü.fəls.dok. İ.H. Sultanova

Redaksiyaya daxil olub: 01.09.2022